

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.511.1(497.1)

Чернік Світлана Дмитрівна
кандидат історичних наук, доцент кафедри
державно-правових дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МОНАРХА В СЕРБІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті досліджено правовий статус монарха в Сербській державі, яка до 1878 року перебувала під владою Османської імперії. На основі аналізу Конституцій Сербії 1838, 1869 та 1888 рр. розкрито повноваження правителя. Особливу увагу приділено характеристиці прерогатив князя (з 1882 року короля) у сфері законодавчої, виконавчої та судової влади. Досліджено вплив внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників на еволюцію монархічної влади в Сербській державі. Визначено особливості взаємодії правителя з іншими органами влади.

Ключові слова: князь, король, Сербія, Конституція, Народна скупщина, Державна рада.

Chernik S.D. PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF MONARCH IN SERBIA IN THE 2ND HALF OF THE 19TH CENTURY

The article dwells on the legal status of the monarch in the Serbian state which was under the control of the Ottoman Empire until 1878. The powers of the ruler have been disclosed while analysing Constitutions of Serbia of 1838, 1869 and 1888. The characteristics of the legislative, executive, and judicial prerogatives of the prince (King since 1882) have been particularly established. The researcher also has traced the influence of internal and foreign political factors on the evolution of monarchical power in the Serbian state in the 2nd half of the 19th century. The features of the ruler's interaction with other authorities have been well determined.

Keywords: prince, king, Serbia, Constitution, National Assembly, Council of State.

Постановка проблеми. З отриманням автономії у 1833 році у складі Османської імперії Сербія розпочала складний шлях побудови власної держави. Важливою подією в житті сербів стало рішення на Берлінському конгресі 1878 року про визнання Сербії незалежним князівством. Довготривале перебування сербського народу під владою іноземної держави призвело до відсутності національної еліти, яка мала б генерувати основні напрями державної політики та сформувати органи влади. Ситуація в країні ускладнювалася економічним занепадом та, як наслідок, залежністю від Російської та Австро-Угорської імперій. Визначальною рисою розвитку князівства у ХІХ ст. стала традиційність сербського суспільства, яке переважно складалося з селян, та не завжди сприймало необхідні в державі трансформації. Проте за досить не тривалий період незалежності Сербія досягла вагомих результатів. На початок ХХ ст. у країні були створені та закріплені в Конституції Сербії усі необхідні атрибути держави. Центральне місце в системі органів влади Сербії посідав правитель – князь (з 1882 року – король). Постійна політична боротьба за престол між династіями Обреновичів та Карагеоргиевичів з одного боку та намагання політичних партій обмежити повноваження правителя, закріпивши їх у Конституції, з іншого, були невід’ємними складовими розвитку монархічної влади в Сербії у другій половині ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конституційний розвиток Сербії у другій половині ХІХ ст. є об’єктом багатьох досліджень учених-істориків: С. Данченко [1], О. Кудрявцевої [2], А. Шемякіна [3], К. Половченка [4; 5; 6], С. Новаковича [7], Р. Лушича [8], Л. Кандича [9] та ін. Зокрема, С. Данченко у монографії досліджувала політичний розвиток Сербської держави у 1878–1903 рр. А. Шемякін аналізував правову природу влади сербського короля Мілана Обреновича (1878–1900 рр.), який уособлював собою інститут монархії в незалежній Сербії. Конституційному розвитку Сербії присвячено низку публікацій К. Половченко, котрий вивчав зміст Конституцій Сербії ХІХ ст., систему органів державної влади, особливості статусу королівської влади за Конституцією 1869 року. Серед сербських учених варто відзначити Р. Лушича, який досліджував розвиток сербської державності у ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема й положення Конституцій Сербії вказаного періоду. Отже, зазначені науковці

у цілому вивчали державотворчі процеси в Сербії другої половини XIX ст., проте, на нашу думку, слід більш детально зупинитися на дослідженні особливостей правового статусу князя (короля) відповідно до норм Конституцій Сербії 1838, 1869 та 1888 рр.

Формування цілей статті. Мета статті – на основі аналізу положень Конституцій Сербії 1838, 1869 та 1888 рр. дослідити особливості правового статусу монарха у другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус правителя в Сербії у другій половині XIX ст. був закріплений у Конституціях 1838, 1869 та 1888 рр. Конституційні норми визначали повноваження князя (короля), враховуючи внутрішню- та зовнішньополітичну ситуацію, що прямо впливала на їхній обсяг. Зупинимося на характеристичі основних прав та обов'язків сербського правителя.

Конституції 1838, 1869 та 1888 рр. проголошували князя (короля) главою держави, його особа визнавалася священною та недоторканою. Конституція Сербії 1838 року, окройована Портою, встановлювала, що князь мав право призначати чиновників у провінції, слідкувати за виконанням закону, був верховним командувачем військ гарнізону та відповідав за захист доброго порядку й миру на Землі від усякого нападу та усяких порушень (ст. 3).

Відповідно до Конституції Сербії 1838 року, законодавча влада в країні належала сербському правителю, а також Державній раді, що формувалася із 17 членів, призначених князем та затверджених Портою (ст. 6). Вони були підзвітними турецькому уряду, який мав виключне право на їх усунення за умови вчинення ними злочину або порушення закону держави. Вказувалося, що князь мав право пропонувати на затвердження Державній раді закони. Без попереднього схвалення нею жоден закон не вступав у дію та нові податки не запроваджувалися (ст. 7-12) [11]. Такий стан справ свідчив про посилення впливу на внутрішні справи Сербії Османської імперії та звуження її автономних прав порівняно з попередніми конституційними актами.

Виконавча влада була представлена Центральним управлінням провінції, зокрема, призначуваними князем Сербії трьома опікунами: внутрішніх справ, фінансів та судочинства. Звітували вони лише перед Державною радою (ст. 4) [11]. Реального впливу на них князь фактично не мав. К. Половченко зазначає, що Конституція 1838 року на певний час законсервувала Сербію як васальне князівство та дозволила Порті втручатися у внутрішньовладні процеси в ній, зокрема й обмежувати владу князя.

Таким чином, князь Сербії законодавчу та виконавчу владу змушений був ділити з новоствореними органами влади. Бажання Порти посилити своє панування на сербській території, в якій вбачала свою провінцію, призвело до змін у розподілі повноважень між центральними органами влади. Турецький уряд вбачав в особі сербського правителя очільника однієї зі своїх провінцій, що, як наслідок, призвело до обмеження його влади.

Така ситуація не влаштовувала правлячого князя Мілоша Обреновича, котрий постійно конфліктував з Державною радою. У квітні 1839 року був прийнятий Закон Сербського князівства, який передавав їй фактично усі законодавчі та виконавчі функції. У результаті цього князь Мілош вирішив зріктися влади на користь свого тяжкохворого сина Мілана, який помер у цьому ж році.

Князем Сербії у 1840 році був обраний, а згодом затверджений Стамбулом, Михайло Обренович III. Він протримався при владі лише два роки та змушений під тиском «уставобранителів», тобто захисників «Турецької» конституції, залишити країну. Уже в 1843 році Народна скупщина обрала князем Олександра Карагеоргієвича, який правив до 1858 року. У цей період значний вплив на політику держави мали уставобранителі, які запровадили нову систему міністерств: внутрішніх справ, судочинства, фінансів, зовнішніх справ, освіти тощо [12, с. 537-538]. По суті в країні встановлювався олігархічний режим, оскільки влада зосередилася в руках вузького кола привілейованих осіб сербського суспільства. Повноваження князя суттєво обмежувалися з прийняттям у 1857 році Закону про Раду. Це не сподобалося опозиції, яка ініціювала скликання Народної скупщини та усунула від влади Олександра Карагеоргієвича. Князем знову став Мілош Обренович, а з 1860 року його син Михайло.

Відмітимо, що важливим фактором у відносинах між Портою та сербськими монархами у 30-50-х рр. XIX ст. було не закріплення у Конституції та інших актах принципу престолонаслідування за приналежністю до правлячої династії. На нашу думку, з одного боку Порти підживлювала боротьбу династій Обреновичів та Карагеоргієвичів за престол, що давало можливість впливати на ситуацію в державі, з іншого боку – прагнула урівняти в правах князя Сербії з іншими намісниками Османської імперії.

Прихильники встановлення абсолютної влади монарха у 60-х рр. XIX ст. розпочали активну боротьбу за реалізацію своєї ідеї, що у результаті призвело до зміцнення їхніх позицій в країні. Так, у 1861 році прийнято Закон про Державну раду, який поставив останню під контроль князя. У 1862 року видано Закон про зміни в центральному управлінні Сербської держави, зокрема створено Раду міністрів. Міністри призначалися князем і несли відповідальність лише перед ним. Закон про престолонаслідування 1861 року надав князю право самостійно визначати спадкоємця. У тому ж році був схвалений Закон про

Народну скупщину, який додатково обмежував її права, та перетворював на безправний дорадчий орган при князеві, що скликався один раз на три роки [2, с. 33].

Після смерті Михайла Обреновича у 1868 році князем Сербії став Мілан Обренович, який був ще неповнолітнім. Влада в країні до 1872 року опинилася в руках Намісництва. Уже на кінець 60-х рр. XIX ст., завдяки активній участі політичних партій та окремих громадських діячів, зміни в Сербії призвели до суттєвого розширення повноважень парламенту та зміцнення статусу сербського монарха.

Вагомим кроком у розвитку державності Сербського князівства стало прийняття Конституції 1869 року. Цей документ став першим основним законом в історії Сербії, прийнятим представниками сербського народу, та не потребував додаткового узгодження з турецькою адміністрацією. Сербське князівство проголошувалося конституційною монархією з народним представництвом. Князь залишався головою держави (ст. 1) [13].

Слід підкреслити, що Конституція Сербії 1869 року врегулювала питання престолонаслідування. Так, влада князя Сербії була спадковою та передавала від батька до старшого сина, починаючи від Мілана Обреновича, тогочасного правлячого монарха. Зазначена норма вперше визнала право князів у подальшому посідати престол без погодження з Портою, хоча водночас Конституція позбавляла права спадкування представників іншої династії сербських правителів Карагеоргієвичів.

Згідно нової Конституції Сербії 1869 року законодавча влада здійснювалася спільно князем та Народною скупщиною (парламентом) (ст. 4). Саме князь отримав повноваження затверджувати та оприлюднювати закони, які приймала, скасовувала або змінювала Народна скупщина (ст. 5, 55). Разом з тим, за Конституцією 1869 року в Сербії створювався дорадчий орган при князеві та міністерській раді з питань законотворчої діяльності – Державна рада. Вона мала, перш за все, займатися розробкою законопроектів та внесенням їх на розгляд Народної скупщини. Окрім цього, Державна рада розбирала скарги на міністерські рішення та давала по ним висновки, розв'язувала спори між представниками адміністративної влади, схвалювала продаж або будь-яке інше відчуження приватної власності округів, срезів та громад Сербії тощо. Членів ради призначав князь (ст. 90). Вони не входили до розряду чиновників, а їхня кількість визначалася від 1 до 15 осіб (ст. 91) [13].

Згідно Конституції Сербії 1869 року судова влада була представлена судами, які виносили рішення іменем князя. Судді призначалися правителем. Апеляційний суд в Белграді очолював монарх [13].

Таким чином, у державі закріплювалася міцна королівська влада, котра мала визначальний вплив майже на всі органи державної влади, що у подальшому призвело до встановлення авторитарного режиму Обреновичів в Сербії. Король здійснював законодавчу владу через Державну раду та разом з Народною скупщиною, виконавчу владу через міністерську раду, а судову через призначених ним суддів. Зміцненню влади сприяло також проголошення Сербії у 1882 році королівством, а його правителя королем.

Наприкінці 80-х рр. XIX ст. у результаті боротьби радикальної партії було прийнято рішення розробити новий проект Конституції, спрямованого на обмеження влади монарха. 22 грудня 1888 року на урочистих зборах Великої народної скупщини ухвалено Конституцію Королівства Сербії. Відповідно до Конституції 1888 року, законодавча влада належала королю та Народному представництву, а виконавча влада – королю, який здійснював її через призначуваних ним міністрів. Судова влада була представлена судами, які виносили рішення на підставі закону від імені короля.

Король затверджував та проголошував закони, які без його схвалення не могли набути чинності (ст. 43). Він призначав усіх державних службовців, котрі виконували свої обов'язки під його керівництвом (ст. 45). Монарх також був головнокомандувачем усіх сухопутних військ країни, мав право карбувати гроші, право помилування, представляв державу на міжнародній арені (ст. 46-52). Король скликав Народну скупщину на чергові та позачергові скликання, які він особисто відкривав та закривав. Монарх міг відкласти засідання парламенту, але не більше ніж на два місяці, або його розпустити. Протягом двох місяців мали відбутися вибори до скупщини, а через три – перше засідання новобраного представництва (ст. 54). Без погодження з Великою скупщиною королю заборонялося одночасно бути правителем іншої держави (ст. 55).

Конституція 1888 року закріплювала, що правлячою династією в Королівстві Сербія є династія Обреновичів в особі короля Мілана I. Спадкоємцем престолу проголошувався його син Олександр I. Встановлювався чіткий порядок престолонаслідування у разі смерті короля, не досягнення спадкоємцем престолу 18-річного віку, відсутності нащадків чоловічої статі тощо (ст. 57-75). Така деталізація цих питань пояснюється намаганнями правлячої династії зберегти владу в своїх руках, оскільки в історії Сербії відомі факти усунення правителів від влади на користь представників іншої династії Карагеоргієвичів.

Виконавча гілка влади в Сербії представлена урядом – Радою міністрів (ст. 132). До її складу входили представники від кожного округу королівства та голови, які призначалися королем. Міністри могли бути присутніми на засіданнях парламенту, але голосувати, лише в тому разі, якщо вони одночасно

є народними представниками (депутатами) (ст. 135). Конституція Сербії 1888 року встановлювала їх політичну відповідальність за свою роботу перед королем та Народною скупщиною (ст. 136). Ст. 136 передбачала, що «кожен державний акт повинен бути підписаний королем та компетентним міністром». Письмове або усне розпорядження короля не могло ні в якому разі блокується міністром відповідної галузі.

Конституція Сербії 1888 року зберегла інститут Державної ради, яка продовжувала здійснювати свої повноваження. Цей орган влади складався із 16 членів, вісім з яких призначалися королем, а інші вісім – Народною скупщиною. Голова Ради призначається королем із числа її членів на три роки. Державний рада уповноважена вирішувати досить важливі, переважно адміністративні завдання (ст. 145).

Відмітимо, що обсяг прав короля зменшувався, що сприяло становленню парламентаризму в Сербії. На думку сучасників, сербська Конституція 1888 року стала однією з найпрогресивніших документів свого часу, оскільки надавала значні повноваження представницькому органу влади – скупщині. Хоча історик А. Шемякін визначив Конституцію 1888 року як «приречену» через не відповідність її норм суспільній свідомості сербського народу, який, у силу своєї традиційності, не сприймав модернізаційні процеси в державі [3].

У 1889 році Мілан Обренович зрікся влади на користь свого неповнолітнього сина Олександра. До влади знову прийшли намісники, які керували державою до 1 квітня 1893 року. Олександр Обренович, скориставшись постійними чварами між політичними силами та неготовністю сербів до парламентаризму, у травні 1894 року скасував дію Конституції 1888 року. З метою посилення своєї влади він відновив чинність Конституції Сербії 1869 року.

Висновки. Правовий статус монарха в Сербії протягом другої половини XIX ст. змінювався під впливом внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників. Перебуваючи під владою Османської імперії, князь змушений був прийняти Конституцію 1838 року, октройовану турецьким султаном. Влада правителя Сербії суттєво обмежувалася на зводилася до статусу намісника Порти. Проте політична боротьба за розширення автономії князівства призвела до поступового посилення влади князя та закріплення його повноважень у новій Конституції Сербії 1869 року, прийнятою представниками сербського народу. Посилення влади монарха не влаштувала опозиційні сили в державі. Радикальна партія та напредняки, використовуючи складне політичне становище князя (короля) у 80-х рр. XIX ст., за домоглися схвалення прогресивної для свого часу Конституції 1888 року. Значні обмеження прерогатив короля, визначені в ній, не влаштували правителя Сербії, що призвело до її скасування та повернення до попереднього варіанту основного закону держави. Таким чином, король Сербії контролював виконавчу гілку влади, суттєво впливав на законодавчий процес та був вищою апеляційною судовою інстанцією. Протягом досліджуваного періоду важливим питанням залишалося встановлення порядку престолонаслідування, який вперше знайшов своє закріплення у нормах Конституції 1869 року. Правлячою династією проголошувалася династія Обреновичів. Влада сербських монархів протягом другої половини XIX ст. еволюціонувала у бік її посилення. Водночас постійне зазіхання на престол іншої сербської династії Карагеоргієвичів, втручання у внутрішні справи Османської, Російської та Австро-Угорської імперій, політична боротьба опозиції та не сприйняття модернізаційних процесів сербами перманентно послаблювали владу князя (короля). У цьому й полягає особливість правового статусу сербських монархів у другій половині XIX ст.

Список використаних джерел:

1. Данченко С.И. Развитие сербской государственности и Россия, 1878 – 1903 г. / С.И. Данченко ; Отв. редактор И.В. Чуркина ; Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики, Науч. центр общеславян. исслед. – М. : ИСБ, 1996. – 421 с.
2. Кудрявцева Е.П. Россия и становление сербской государственности (1812–1856) / Е.П. Кудрявцева. – М.: Квадрига, 2009. – 247 с.
3. Шемякин А.Л. Обречённая конституция: сербский устав 1888 г. / А.Л. Шемякин. // Новая и новейшая история. – 2002. – №4. – С.64 – 81.
4. Половченко К.А. Роль Конституции 1838 года в развитии сербского конституционализма / К.А. Половченко // Социально-политические науки. – 2017. – №4. – С.70-75.
5. Половченко К.А. Особенности организации власти в Сербском княжестве по Конституции 1869 года / К.А. Половченко // Пробелы в российском законодательстве. – 2017. – №5. – С. 15-22.
6. Половченко К.А. Особенности статуса королевской власти по Конституции Сербии 1888 года / К.А. Половченко // Проблемы экономики и юридической практики. – 2017. – № 5. –С. 68-72.
7. Новаковић С. Двадесет година уставне политике у Србији 1883–1903. – Књижаеница С. Б. Цвијановића. – Београд, 1912. – 336 с.
8. Љушић Р. Српска државност 19. века. – Београд: Српска књижевна задруга, 2008. – 497 с.
9. Љушић Р. О уставу из 1838. године // Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века : зборник радова. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1990. – С. 27–32.

10. Кандић Л. Уставноправни развој кнежевине и краљевине Србије (до 1918 године) // Уставни развој Србије у XIX и почетком XX века (зборник радова) / Уредник Миодраг Јовичић. – Београд : САНУ. – 1990. – С. 15–24.

11. Ustav Knjažestva Srbije Sultanski Hatišerif, 1838 године. : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Sultanski-hatiserif-iz-1838.pdf>

12. История государства и права славянских народов: Учебное пособие / Автор-составитель И. Н. Кузнецов. – М.: Новое издание. – 2004. – 587 с.

13. Устав Књажества Србије из 1869 године. – Београд : Државна штампарија краљевине Србије, 1869. : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1869#page/0/mode/1up

14. Устав Краљевине Србије из 1888. – Београд : Штампано у краљ српској државној штампарији, 1888. : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1888#page/0/mode/1up

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017

УДК 342.74

Трошкіна Катерина Євгенівна
*асистент кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ЗУНР З ПИТАНЬ ГРОМАДЯНСТВА

Стаття присвячена аналізу основних нормативно-правових актів, прийнятих в період існування ЗУНР, які регулювали основні питання громадянства. Відзначається, що основним законодавчим актом в досліджуваній період був Закон «Про право горожанства на Західній Області Української Народної Республіки» від 8.04.1919 р. Проаналізовані основні положення закону, який здійснював правове регулювання таких важливих аспектів громадянства як умови його набуття; відмови від нього; порядок оформлення громадянства; набуття громадянства державними службовцями та іноземцями. Увагу приділено і підзаконним актам з питань громадянства в період існування ЗУНР.

Ключові слова: ЗУНР, інститут громадянства, правовий статус особи, зв'язок особи з державою, права та обов'язки.

Troshkina K.E. NORMATIVE LEGAL ACTS OF ZUNR ON CITIZENSHIP

The article is devoted to the analysis of the basic legal acts adopted during the period of the ZUNR's existence, which regulated the main issues of citizenship. It is noted that the main legislative act during the investigated period was the Law "On the right of citizenship in the Western region of the Ukrainian People's Republic" of 8 April 1919. The article analyzes the main provisions of the law that regulates such important aspects of citizenship as the conditions for its acquisition; refusal of it; the procedure for registration of citizenship; the acquisition of citizenship by civil servants and foreigners. Attention is also given to by-laws on citizenship issues during the period of the ZUNR.

Key words: ZUNR, institute of citizenship, legal status of a person, connection of a person with the state, rights and obligations.

Постановка проблеми. Інститут громадянства є одним з найбільш важливих та значущих у правовій системі, одним з основних атрибутів державності. Статус громадянина певної держави наділяє особу визначеним обсягом прав, свобод та обов'язків, захищає її права як всередині держави, так і поза її межами.

Саме досліджуваний інститут сприяє національній ідентифікації особи, забезпеченню її правового зв'язку з державою, зумовлює наявність та обсяг її прав і обов'язків. Становлення інституту громадянства відбувається в період формування держави, прояву її самостійності та незалежності. Таким для України стали буремні роки Української революції 1917-1921 рр. Українська влада – Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, Українська Національна Рада, не дивлячись на різні політичні режими та форми правління, були однотайні в своєму рішенні запровадити інститут громадянства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія ЗУНР, державотворчі процеси на її території, політичний розвиток новоствореної держави, військові операції проти більшовицьких військ та польської окупації знаходяться в колі зору багатьох науковців, зокрема: П.Гай-Нижника, О.Мироненко, О.Реєнта,